

דֶּרֶךְ כָּל בְּשָׂר

ס פ ו ר

מאת א. שטיינמן

א

נחלקו הבריות בדרך קריאתם בעתון הבוקר. יש פותח מחדשות העולם וקורות המדינות, המושכות עינים באותיותיהן הבולטות ובכותרותיהן המהמהמות בעמוד הראשון. ויש משיבוע תחילה את סקרנותו במדור התאונות המקומיות, שאף-על-פי שהוא שמוט לעמוד האחרון באותיות רגילות או גם זעירות, הרי מוצא אתה בו לפעמים תיאורי מקרים ועלילות באישים מסביבתך הקרובה, שגורלם נוגע ביותר ללבך. וסדרו של ברוך בן-דוד בקריאה כיצד? ספק, אם הוא, בעל אורח חיים קבוע, היה נוהג קביעות בפרט זה. אפילו בדברים, שהם גופי חיינו, הרגלים נשטפים לפעמים בשטף הימים. הבוקר נשתקע דרך מקרה בעיון קריאה ב"רישא" של העתון וסייר דרך זו את כדור העולם על המון פורעניותיו. קלט בראיה ספור-מעשה על אודות השמדת אלפי תושבים שלויים, בתוכם נשים וטף, בספרד על ידי פצצות האויב, שלא חת ולא זע מלהרעיש ערים פרוזות; עבר ברפרוף על התיאור המחריד של דרכי הקטל בחזית סינ-פן; התבונן בשום שכל לפרטי המשא והמתן, שנתפרסמו על ידי הכתב המיוחד, בין שתי מעצמות אדירות בדבר הגדלת הזיון לשם הגברתו של השלום הקבוצי; נתבשר, בפעם המאה, כפי שנדמה לו, על אודות המצאת אדים מרעילים ממין חדש וחמור ועל כמות מחוסרי העבודה, המגיעה למיליונים, שנתגלתה במדינה פלוניית. משסיים את סדרת החדשות נתן את עיונו במאמר הראשי, המחווה את דעתה המוסמכת של המערכת על סבך הבעיות המדיניות, העושות את העולם כמרקחה. לאחר מכן טרח לסגל לו מושג מכמה נושאים משקיים ותרבותיים, שבאו לידי דיון במאמריהם של מחברים מומחים בחלק הרציני של העתון; לא הזיר עצמו אפילו מן הכתבות המיוחדות מערי השדה ומכפרים, המודיעות בשער בת רבים פרטים מדיונים ומסכסוכים בעסקי הקהל שלהם. וככה התנהל בהדרגה מעמוד העתון אל משנהו, עד האחרון בו, המוקדש למדור התאונות המקומיות. ושם נזדקרה לעיניו הודעה בת שתי שורות פטיט, כי ידידו הטוב שלמה הררי, הגר בעיר ב. הסמוכה, גוע בליל אמש והליתו תתקיים שם היום בשעה אחת אחרי הצהריים.

הידיעה לא הממתו. ואף לא החרידו. אילו היה המות פועל לפחות אחוז אחד מפעולתו על הבר מינן גם על קרוביו ומאהביו הרי היו רבים מבני החיים מפריחים את נשמותיהם סמוך לפטירת יקיריהם. אולם נגזרה על החי התאבנות הלב, גדולה כמדת גדלו של האסון, בשביל שנוכל לעמוד כחלמישים מול מכות הגורל. הרשות לנותר בחיים לאנחות להטיח טענה ומענה כנגד חוסר-השחר שבמות ולבכות על המת כנפשו שבעו. אולם כוחות החיים בוקעים מתחת למעטה היגון הכבד ללא גבול כקרניה של אילת השחר המציצות מן החרכים של הלילה האפל. והם שמטפטפים נטפי נוחם לתוך כוסו של אסון. גם תחת עמסה של הכבדה בצרות חושק האדם לתנחומים ומצפה למרפאיו. ואם הפצע אנוש ביותר, הרי כל שכן שמזדמן לה לנפש מלאך חסדים היורד לתוכה ומשרה עליה שלווה ללא פשר.

אף ברוך בן-דוד חש עצמו אותו רגע שלו ומוגן. ולא עוד אלא שבת-צחוק זרחה לו בנפשו. שלמה חררי מת. כך. הרי סוף לשלמה. ככה. פשוט. לזאת לא פללתי. והנה זה. רק מקץ שיהיה קטנה התחילה תיהיה כל שהיא. אבל מה זה? מה כפשוטו? מה זאת אומרת? פשוט? איננו היקר שלי. עד שפרץ: מה? מה? מה? ושוב שבתה הנפש ונסתלקה מכל שיתוף באותו עיבוד המאורע שנמסר כולו לרשותו של המות. עכשיו נעשה הדבר באמת פשוט: שלמה הררי, איש חמודות, מזג טוב ועליו, מחונן בבריות גוף ונפש, ידיד האדם, מוקיר רעים, רוח החיה בכל מסבה וחינגה, שופע בטחון, שמח בחלקו ומשמח אחרים וחכם בידידות, נפטר מן העולם. הוא אינו שוב חי. הוא מת. היתה במות זה סתירה קשה להגיון. אבל... הנה: מת! חברך מת — תאמין. אין כאן טעות הדפוס ולא החלפתו בכך-שם שלו. סמוך להודעה רשומה הכתובת. הוא-הוא. שמו, שם משפחתו ורחוב מגורו... מספר... שלמה יקירי, אתה הוא זה, שחיך ומותך נתקפלו לתוך שתי השורות האלה באותיות פטיט.

כעת ידע זאת בשכל. אולם נפשו בו לא ידעה זאת. היא לא השיגה, לא האמינה. רק לחשן מלב הריץ את הבשורה במרחבי ישותו: שלמה מת! הוא עזב פה כל מה שאהב כה. עזב אותי, רעו כאח. מוזר, אבל כך הוא. ברוך בן-דוד לא יכול לדכא בלבו תרעומת על ידידו על שום שמת, כאילו היתה במיתתו מעין פגיעה אישית בו. הוא הרהר: שלמה מת לעולם, לאשתו ולילדיו. ומת לי, שאהבתיו בנאמנות. והוא הרהר: כל נפטר מפר ברית הנאמנות הכרותה בינו לבין החיים. ולא יכול היה שלא להרהר מתוך תהיה מהולה סקרנות בפרטי המסבות האפשריות שקדמו למיתה זו, אם שהיתה פתאומית או לאו. ואם לאו, מדוע לא נקרא לבוא על ידי שלמה או בני משפחתו אל ערש הדוי. ומדוע לא הודיעו לו במברק מיוחד על פטירתו של ידידו? והרי יתכן, שהמות בא על שלמה לא כחתיף, כי משכבר קננה בו מחלה ממארת, אלא שלא היה זה מדרך שלמה לגלות לאחרים נגעי לבו. אבל מדוע לא גילה אפילו לי רז זה? בשביל שלא לצערני? (שלמה יקר, משוש חייו היה להרבות שמחה ולגרש עצבות, לא להטריד ולא להכביד!) אבל לי... לי לא גילה? מדוע? עוד הרבה מדועיים רבצו כעת על מוחו. וגם משום כך היה המות הזה מופרך אצלו. הלב לא סבר, לא קבל, לא האמין. אבל זה כך: שלמה מת! הלך מן העולם ואיננו!

ב

עד שהוא תוהה ומהרהר הריהו חייב לעשות מעשה: לקום ממשכבו, להתלבש, להתגלח ולהתכוון לנסיעה לשם, לעיר הלויה, מהלך שעתיים. ואף זה היה פשוט. אבל לא ביותר. היתה כעת שעה שמונה. ואילו הוא אין מדרכו לרדת מעל מטתו לפני תשע. כל איש יש לו ביומו שעה אחת של נחת־רוח משלו, היא שעה־פסגה לו, בה חייו עולים כפורחת. שעה כזאת ניתנה לברוך בך־דוד מדי יום ביומו בבוקר על משכבו וזמנה משבע עד תשע בקירוב. בשכבו על משכבו הנהו מאזין למשק כנפי העולם הסובב על צירו ועל ציריו. שם בחוץ הבריות אצות־רצות. גלגלים שוקקים. מהומה והמולת שוקים. ואילו הוא, איש לבדד, מתוח על גבי משכבו ושופת לו מנת נחת ושלוה בתוך ד' אמותיו. אין הוא רב עם איש ואינו עומד בשום מערכה. אלא מתפלל לשלומו של עולם. יפה אמר איש הפתוס הגדול, אהב האנושיות, ויקטור הוגו: גדולה מטה, שהיא מקרבת אותנו לאמונה באלהים. אפשר בושה היא לגבר להיות פשוט בבוקר על מטתו לאחר יקיצתו. אבל הוא, ברוך בך־דוד, אינו מתבייש להאריך את שעות שכיבתו במטה, בהן הוא מקורב לבורא העולם. לתכלית ההשראה נוהג הוא לעיין בגמר קריאת העתון באחד מחבוריהם של סופרי־המופת, שהלך־נפש שירי מהול בזוך הגיון באו על דפיהם לידי מציגה רבת החן והתום. זו היא תפילת השחרית שלו. בה הוא מקדם את פני יומו. וכלום יהיה בזה משום הוקרת המת אם הבוקר ישנה בגללו מסדרי־יומו המקובל? שום מדה לא גרמה לשלמה מורת־רוח דומה לזו שנתעוררה בו למראה התחסדות־שוא והתעצבות מדעת מטעמים שהשעה צריכה להם. הנה הוא מושיט את ידו ונוטל את הספר „רעיונות“ למרקוס אברליוס, שהוכן על ידו מאמש על הכסא הסמוך למטתו. פתחו וקרא בו את הפסוקים: „בעת תדאב עין, בוכיה על הרעות, ונפש מתאבלת בלחץ כאב עולמים, אשרי אדם עוז לו להסתיר את הדמעות ולכאב לבבו ישים מרפא דברי חכמים.“

הוא חש טעמן של המלים כשל שזיפים בשעת קטיפתם מעל האילן. תאוה לנפש. תדע לך כמה גדול כוחה של שמחה, שפן גם העצבות תוססת שמחה. וכך יש בכל צרה ניצוץ חגיגי. שלמה מת. ואני רעו החי משכן את מאורע מותו בחובי ומזין ביגון העדרו את נפשי הצמאה להתרחשות. כלום מה הוא אוצר חיים בקרב הפרט אם לא צירוף פירווי זכרונות מתלישותיו, שהן גויעותיו, הקדומות, בהיותו במחובר אל המכלל הגזעי? אין בשר ודם אלא בית־עלמין חי של זכרונות. וכעת נתעשר בגל־עד חדש תוך נפשו, היא מצבה על זכר רעהו המנוח. „וכלל לא נתחלחלתי ממקרה מותו. להיפך, נשמתי נתעטפה בשלוה מוזרה שאיני יודע פשרה“. ותוספת נחת שפעה עליו מתוך פסוקי החכמה הנצחיים שבספר.

אם זקוק היה שעה זו לתנחומים הרי על כך, שלא ניטלטלה עליו נפשו למשמע האסון. שלמה מת — והוא לא כלום. לא כלום בהחלט. ביקש להדגים לעצמו את גדול הצרה ושיווה בדמיונו שכדור פלח אותו. אבל צא וראה, יש כדור פולח את הגויה ואינו מחבלה. שרקה הבשורה על גבי חלקת תודעתו ולא נקלטה פנימה. מסתמא על שום שמצויים בני פורת כאלה, ושלמה ביניהם, שביחס אליהם נראה המות מעשה שאין לו

שום שחר... שום שחר... אמנם, כל מליץ ללאום מרים צווחה על כל נפטר נודע לשם ומקונן עליו: „ואף הוא איננו!“ כאילו תיתכן השערה, שהוא לא היה מועמד בשום פנים למות, הואיל והוא במנה על פמליה של אלה שעל פי טבעם אין למלאך המות שליטה עליהם, בניגוד לאותו סוג בני אדם, שיש לו הרגל למות. בכל זאת נכון היה גם הוא להכריז ולהודיע, שמות שלמה הוא מעשה כנגד הטבע... שפן שלמה... הוא שלמה... הוא ושני לפידיו שבמצחו, הוא ובת-צחוקן הזורחת, הוא מעין השמחה וההתפעלות, הוא פעמון הצחוק, שנהר לקראת העולם ולב כבשן אהבה בחובו — יהא שוכן עפר?

אפשר היה האיך שהוא להקביע בלב את הרעיון על דבר מות שלמה. אבל אי-אפשר היה בשום פנים להניח, כי היום או למחר או באחד הימים הבאים לא יופיע אליו לחדרו כדרכו לבוא במפתיע, לא ימשוך בפעמון בצלצול משולש, לא יזדקר סמוך אצלו בהעויה קונדסית, לא ירעישו ב„הנני!“ שני דברים אהב שלמה להגיש: הפתעות ומתנות. האמנם שוב לא יפתיעו להבא במתן עצמו, בנדבת צחוקן ובטחונו? „או שהמות אינו כלל ענין רע ומעציב אם גם שלמה מת!“

„ואם איני מתעצב לשמועה על מותו!“ ביקש לצדד בזכות קור רוחו. וכמעט שהכריח עצמו להתעצב. התפלל לקדרות-רוח. השתומם על אדישותו. הוא שהשקה את מצבי רוחו במראות-נוף ושהיה מקבל השפעה אפילו ממזג אויר סגירי לא נפגע כל עיקר מבשורת המות. לא היה זה מטבעו לעשות שקר בנפשו. מאוס היה עליו כל מסוה אבל. השנאה המשותפת לאבק-זיוף שימשה אחת מנקודות-החבור, שריתקו אותו באהבת שלמה. ובוודאי שאין זו מן המדה להעמיד פנים חמוצים ולהמשיך על עצמו צער, שלא צמח מתוך מעמקי ישותו, נוכח מותו של זה שהיה רחוק בתכלית מן המלאכותיות. שמש בוקר אביב מוקדם הפיז בקרניו את כלי החדר, הקפיץ דיוקנאות דמיוניות על הקירות והסיק את גופו מתחת שמיכתו. עצלות מתוקה ליפפתו. העצמות הללו, הסופגות חום קרניים, אינן יודעות כלום על מות הריע. הן יודעות רק עצמן, טועמות התחממותן, פינקן, התמוצצותן לתוך ליאות עינוגית. אף המלים המחוכמות, הכתובות על דפי הספר, קרניים הן מתוך שמש החכמה הגדולה, המפיצה אור יקרות לתוך הנשמות מדור ועד דור. כל פסוק-פתק דורש-שלום שלוח לאהובי-ידי מרחק של מזלות; כל מכתם צרי לנפש. לכשירצה יכול הוא להאריך בקריאה עוד שעה מרובה ולהתענג על חין האמרים כמי שעלה להר רם לשאוף שם אויר מרומים. אין מכלים הנפש הפורשת לה לנזעם יחודה וממתיקה שיח עם כוחות העולם גם בשעה שמתה האהוב מוטל לפניו. כשם שבכל המצבים, בכל המצבים, עינינו המסורות לעצמן נושקות קרני השמש וכל עורק ועורק בגויה פתוח כגון פה לשתות אור עולם. הלא טוב לו כעת. לו, לגופו, טוב. לו, לגופו, חם. הוא מיטגן בקרניים. ונפשו מקשיבה רון אהבים שופע מתוך אותם צנורות המסתורין, שהם מעבר לכל העדר וחדלון.

הוא לא הסיח דעתו מהכרח הנסיעה, אלא שדחה את ההכנות אליה לשהות מעטה. עוד מעט קט לנוח, עוד מעט קט לשכב ולהתפנק. לתמהונו לא נתחלחל ממעשה עצמו.

ממשיכה זו לנוחיות, שתקפה עליו בה בשעה עצמה, שידידו מוטל על ערש מותו ונרות דולקים למראשותיו. בניגוד לשלמה הגמיש, הקל לרוץ אורח, הריהו הוא משוכבד ומרתית תמיד מטלטולי דרכים כל שהם. אהבת העצלותים אינה מרפה ממנו גם כעת. לקום לאלתר, להתחיל מיד בעשיית תלבתו ותגלחתו, לבטל את סדר יומו הקבוע, לעשות הכל בחפזון, לצאת בבוקר השכם לתוך מהומת הכרך, להתיצב בתור על יד האוטובוס שיסיעך מהלך שעתיים אל העיר האחרת, ולאחר כך להפיל עצמך שם לתוך בוץ האבלות — כמה היה בכל זה מן המטריד ומשמים את הנפש! לא יתכן ששלמה יהיה הגורם לכך. הוא שהיה מטבעו כל כך רחוק מהטרדת אחרים. „ואולי לא אסע!” — נתבלש לפתע הרהור, כעכבר המציץ מתוך חורו, לגיטוש אם אין על פני השטח עקבות מתנגד. הוא לא סלד כל עיקר מהנחה מוזרה זו. ובדין. שאם יכלה לעלות השערה כזו על דעתו שאפשר לו שלא לנסוע, אם לא קפץ מיד מעל מיטתו כהלום־רעם ולא פרץ בצווחה זו האחרונה שלפני השיתוק: „אוי וי, שלמה מת!” מכלל שבתוך־תוכו לא נודעו. לבו לא התפלץ מהאסון שהתחולל. הוא, כמדומה, שקט לגמרו. ואם כך, מן הראוי לו שלא לעשות שקר בנפשו. יכול הוא, אם הוא יכול, לקיים גם הבוקר את סדר־יומו הרגיל. ולא עוד, אלא שאף נזיפה זו לא פעלה עליו שום פעולה. הוא הרהר כעת מתוך ישוב הדעת, שאפשר ולא כדאי לו לשתף עצמו בלויה. לאחר שאדם מת אי אתה מוסיף לו ואינך גורע ממנו מאומה בין שאתה מלווה אותו לבית־עלמין ובין לאו. ואילו הוא מטבעו שונא ליות. מאוס עליו אותו טקס נעדר־שחר, שריד מסורת בלה. וכמה מן המעושה ומגניבות הדעת מתלווים תמיד אל הליות המת! שוועותיה של האלמנה, המכריזה ומודיעה שלאחר שהוסרה עטרתה מעל ראשה שוב כבה אור שמש לעיניה והיא לא תקבל לעולם תנחומים על אסונה; צפיפותו של קהל הסקרנים והולכי בטל המצרפים עצמם ללויה הן לשם קיום מצוה והן בשביל להתענג על הראוה; העסק הגדול והצווחני של אנשי „חברא־קדישא”, שלבם גס בבר־מינן כבחת־אומצה; המיטה השחורה והתכריכים הלבנים; קיש־קיש של „צדקה תציל ממות” בידי הקבצנים המקצועיים ודף הטהרה; הספדי השקר וטרטור פסוקי התפילה מן השפה ולחוץ, שיגרות נדושות מדורות; עצם הקבורה בהורדת הגויה לתוך טבח הבור, סתימת הגולל עד אמירת הקדיש החוזרת ונשנית מימות עולם בפי אלפי אלפים פיות לאין שיעור — אלה הם דברים שהנפש היפה סולדת מהם. גועל מהם לחי ובזיון למת. הם מטילים דופי ביושר הנהגתם של בני־אדם אפילו נוכח המחזה האחרון והמכריע. וסופם שהם מחלחלים בנו משקע של מיאוס ומאה שחורה, הטובע בצביונו את הלך־רוחנו כולו. מה גם שראוה זו טופלים עלינו משחר ילדותנו בעוד הנפש נוחה להתרשם עד מעמקיה. האומנם עליו לראות בעיניו אותה שורה של מעשים מאוסים גם בהליותו של שלמה הררי, זיוותן זה, שהיה נקי דעת ויפה טעם, שלא שיקר ולא עיוול ושמעצם טבעו לא ניתנה החלאה באינו צורה שהיא להידבק בו? לא היה לכאורה כלל מן המתמיה בכך, שלא... לא... הוא לשלמה לא. סבור הוא, שראוי שלמה, כי ממנו יתחיל יחס חדש... שממנו ואילך ייעקר המנהג המגונה הזה של קבורת אדם בהמון... שהמות יחדל להדליף בוץ מרירות וזכרונות־גועל לתוך הנפשות. אדם מת

רעהו הקרוב לו ביותר ביאהו בצנעה לקברות. חם גילה את ערוות אביו. דורות גסיר רוח עשו פרהסיה את המות, שהוא ערוות החיים. אילו הגוף היה פורח גם כן כנשמה מתוך העולם בשעת הגסיסה! אילו היה ברנש נעלם כחנוך או כאליהו בהיותו חי מקרב החיים! אהה, כל ימינו הננו מלויים, מלויים מתים. האין כל אחד מאתנו מעין סך-הכל של ליות?

באורח פלא צפה בזכרוננו מימרה אחת, שנזרקה מפני שלמה לפני כמה... כמה... עשרים שנה, בקירוב. „שמע, בחור“, אמר לו שלמה פעם לפתע, „בבוא יומי ואני אתבקש לשיבה של מעלה, אל תעשה גם אתה העויות כמקוננים ואל תוציא מפיך אף צפצוף אבל... אלא ככה תעשה, חביבי, תיכנס למסבאה סמוך לכך שאני אעצום עין ותברך „לחיים“ כפול שנים על לגימה כדבעי ותפסוק בקול, שיכנס הרוח באבי אבי אביו של אותו טפש שעשה שטות כזאת והלך למות!“

היה אז יום אביב מלובלב כמו היום. שניהם כבני עשרים. המות היה מופרך מכל הבחינות לגבי שניהם. אולם העולם היה אותה שעה יפה יותר מדאי. הם טיילו בשדירות גן פורת. הגויות והנשמות ינקו זיו כל היש. הם אהבו הכל בעולם וגם זה את זה. זכורה לו עד היום אותה תפיסת-היש, שהתרגשה בו בהיא השעה: הבריאה הופיעה לעיניו בכלולותיה, כל בה יושב על מלאה, לא יחסר נטף מן המזג, שלמה המשאלה כולה ואין אזה. אף דרך החיים האישי השתרע לפניו לפתע במפולש, מואר עד תומו, כב מחזה, בחינת חם ונשלם. אין עוד צעד להוסיף. אין אל-לאן. ואי אתה יכול אלא לכרוע פה, על המקום, ולהשתפך בבכי או במזמור שיר, בתחנון ובהודיה עד יציאת נשמה. לפי שאין עוד חשק בדבר, אין שוב דבר. אותו הרף-עין בו הנפש עולה לשיא מתחיל הגלגול למורד. הלא גם החיים, כפרי, בבשילותם הגמורה, מעלים ריח של חריכה ומתחילים לכמוש. אפילו שלמה הבריאה והשלם בגוף ובנפש לא עצר כוח לעמוד בשפע הזה. ענת עצבות חלפה על פניו. אלא שהוא גירש מיד, כדרכו, את רוח התוגה במהתלה רבת-חן. והנה המהתלה הזאת קמה ותהי למציאות.

ג

אותו צידוק שנמצא לו בחד הזכרון לביטול הנסיעה אל הלדיה בהסתמכות על פליטת פי המת מלפני עשרים שנה הוא שהניע אותו על פי איזה הגיון מיוחד להרגיש מעין סלידה מהלך-רוח זה. מילא, אדם עצל, או שנמנע מחמת עיקרון, אבל לא שיהא תולה עצמו במהתלה קלה. אף בכך יש מעשה צביעות. נכון הוא, שמות הריע לא עזעו. העולם לא חשך בעדו. יכול הוא שלא לנסוע מתוך קור-רוח גמור. אלא שבאותה מדה יכול הוא לנסוע וגם כן מתוך שלוח שבנפש. ואם הוא יכול לנסוע עליו לנסוע. דווקא על שום שהנסיעה כרוכה אצלו בקשיים כאלה. אי אתה שרוי בצער גדול לפי שהעולם של זמננו עומד כולו במזל של הריגות, מלחמות, מהפכות, ומה ערכה של נפש אחת הנאבדת לעומת המות בהמון המפיל חללים כעת? אבל אי אתה בן חורין מלקבל את חלקך בענויים, גופניים ונפשיים, הכרוכים בנסיעה אל ליות רעך המת. עליך להוכיח

לעצמך שאינך רודף־נוחיות קשה־לב. עליך להוכיח... — דבר אליו קול מייסר. והוא נענה לקול כמעט בלי ישוב הדעת. מבלי משים פרץ מתחת שמיכתו והתחיל להתלבש חי־שחיש ולעשות את יתר ההכנות הדרושות. השעון הורה תשע. ואם יזדרז כל שהוא יגיע בלי פקפוק אל האוטובוס האחרון היוצא מהתחנה בשעה עשר. בשתים עשרה ורבע בדיוק יהיה בבית שלמה, יציץ בו ויראהו מת. הלא הוא מת. נפח את נשמתו ואיננו — שינן לעצמו בשביל להקליט לתוך תודעתו את הכרת העובדה על בוריה. הוא עדיין לא חפס את המעשה כפשוטו. בשכל — כן. אבל בלב? הלב אינו מאמין. היתכן? אדם חי ארבעים שנה, ולפתע, ברגע אחד, בשניה אחת, עליך לפסוק: איננו! אלא שאי־האמונה הזאת היא שדירבנה אותו והמריצתו לפעול. רץ מאחורי הקלעים הרחיש לאוון הנפש: אדרבא, לך לשם ותראה, שמא זו בדותה! לרגע אחד נשתמע לו, שבהכרח בדומה. שפן אילו שלמה מת כלום היה הוא מסוגל לקום מעל מטתו, לעמוד ככה זקוף, בוטח ואיתן, כמו בכל הימים ולהיות הוא, הוא־הוא, ברוך בן־דוד רעהו של שלמה הררי? אלא מה? ככה! ככה! מהר! מהר! מחוג השעון רץ. רוץ גם אתה. ידיו רצו. מורשי לבו רצו. עיניו רצו. מוחו טס כאירון. סיר את כדור העולם כולו לראות אם יש שם עוד שלמה הררי חי. אותה שעה הידים, שהיו בשילוח, סיבנו את הפנים, גילחו בסכין, ניגבו, שפשפו, עשו בכוח עצמן את המלאכות. „שמא גם לקנות זר פרחים ולהביא עמי מן המוכן!“ אפילו ליצנות זו לא פסחה על רעיונו. הספיק גם לסעוד פת שחרית. האדם לעולם הוא אדם. העולם בוֹער, דמים נשפכים... ספרד, סין, נרעשות. אולם אתה רוחץ את ידיך בסבון למשעי. שלמה יקר, זיוותן שלי, אתה מסתמא מת. אבל אף פרח אחד לא יאחר השנה את מועד פריחתו בגללך ואף נפש אחת בעולם כולו לא תתאבל עליך בכל מאדה.

היתה גם לשעון שעת חפזון וקפצה הדרך למחוגיו, כאילו נדחפה הבריאה להמהיר את מועד צאתו של שלמה מן העולם. ברבע לפני עשר יצא מביתו ובעשר בלי חמשה רגעים כבר עמד על יד תחנת האוטובוסים. התור היה שם לא גדול. ובוודאי ניתן הסיפק בידו להזדיין בכרטיס ולתפוס לו מקום אילמלא שנצץ לו ממרחק כמה צעדים בתוך יתר קהל הנוסעים קלסתר דיוקנו של חיים דלפי, המכונה גם חיים כל־רואי. אף הוא נמנה על פמלית המקורבים של שלמה, שמספרה הגיע לאלפים, איש כבד־רוח וצר־לב, שראוי היה לשמש מעין טיפוס־ההיפוך לשלמה, שפל שהיה באחרון יפה היה בראשון מכוער. ברוך בן־דוד לא סבל מעודו את חברתו של איש זה ולא הבין כיצד סבל אותה שלמה, ולא עוד אלא שהיה נוהג בו ידידות כמעט. הלה נדמה לו מוזהם בנפשו כבלבושו, צנום וכפוף, חמוץ־מראה, מסכן מחמת רשעות, תמיד מטופל בחלאים ובפצעים, לעתים חש בשניו או לקוי חטטין, מעין סבל של צרות־צרורות או סוכן לתעשיית מרה־שחורה. אך בת־צחוקו היתה משתפכת על פיו כחלמון עכור או מתמרחת כפצע. חשק מיוחד היה לחיים דלפי זה לטלטל את הסבל האישי שלו לכל מקום שהבריות מצויות שם, ששם שמח ופורח, כאילו נתכוון להפגין כלפי הנהנים מן החיים את סבל הדלות המצוי בעולם (ודאי משום כן נטפל כעלוקה זו אל שלמה בעל המזג העליון,

השמח תמיד, שאפילו בשעת שנתו לא פסקה בת-הצחוק מעל שפתיו והיה מהלך אחריו כצל. והוא הדבר שהמאיסו ביותר על ברוך ועשהו שממית בעיניו). אכן, היה ב"מסכן" זה משהו מן השממית, הטווה את טווייה מסביב לטרפה. אף הוא דומה תמיד כאורב לטרף, כמחפש את מי שהוא לשלשל לתוכו את רעל הקבצנות. והריהו בא לכל מקום של תשואות, לכל גינה שם אמהות משעשעות את ילדיהן, לכל נשף-חשק וכן ללויות, להבדיל. או שהוא נטפל לאיזה מכר קרוב או רחוק ובולש אותו אם לא צמחו לו כבר שערות לבנות. בחברת אשה הוא חוקר לגילה. יש מי צוחק בקול רם או מחייך חיוך רחב, שופע מן הלב, הרי חיים דלפי משחר אותו מוסר, שלא יאה לצחוק הרבה ובמיוחד בימינו המוכנים לפורעניות. והרגל מזוהם יש לבר-נש זה שהוא מזדקר לעיניך דווקא בשעה שאתה נחפו לאיזה מקום או שבכלל אינך רוצה לראות איש והנהו הוא... ומיד הוא נטפל אליך ומעסיקך בדברים כאילו במתכוון לעצור בך ולמרר לך שתתפקע. הוא ברוך בן-דוד שנא בלב שלם את הבריה הזו. רק נצנצה לפניו כעת הבין מיד שחיים דלפי אף אל הלוייה להשתתף שם בתכונה ולהוביל לקברות את זה שהוא אינו ראוי לדרוך עמו על אדמה אחת... נדקר לו בלב: שלמה מת, וזה חי! קרב עוד צעד והבחין בבתי-צחוק של רהב, בת-נצחון, זוחלת על שפתיה של השממית. אותו רגע הבריק בתודעה: „זה היה שונאו בנפש של שלמה היפוכו. לפיכך היה מהלך אחריו כצל!“ „וכעת הוא אל הלוייה!“ „לא אסע אם הוא נוסע. לא אשב עמו באוטובוס אחד להציץ שעתיים בפרצופו המכוער והזידוני ולהרהר בכך, שאני והוא נוסעים יחד לקבור את שלמה בן הפורת“. ביקש להרתיע לאחוריו. אולם חיים כל-רואי כבר צד אותו לתוך עין השממית שלו ואף נזדקר מן התור בסמוך לו.

— מת המסכן. ואנו נוסעים אל הלוייתו — קרא חיים בהתיוו את הסמך כזין. מראהו החמוץ תמיד היה כעת מוקרן. חיוך של זחיחות-הדעת זחל על שפתיו. ועיניו נוצצו שביבים מכעיסים.

— לא. איני נוסע... אני פה דרך אגב... אני לא. — הצהיר כנגדו ברוך והתחיל מרתיע לאחוריו.

כל-רואי פרץ אחריו מתוך השורה והספיק ללחוש לו לתוך אזניו:

— ואתה מה לך, בחור, שלפתע חגגו שערותיך חתונת הכסף?

לאחר כך הטיל בברוך מבט פטריה טחובה מחריד. דומה היה אותו רגע כרואה חשבון של מלאך המות.

ד

בדיעבד ניחא היה לברוך, שהוא לא יהיה שם. לא יהיה צד-ראיה לסוף המשפיל, לבזוי הגויה, לשקר החוגג, לחילוק הכבוד האחרון שאינו אלא התגבשותו של הקלון האחרון, בו מלווים בני החיים את הנפטרים. לא יציץ מתוך עיני ראשו כיצד סותמים את הגולל על איש חמודות וגורפים ערמות עפר על ראשו, על רגליו, על בטנו, עפר לתוך פיו, עפר לתוך עיניו, עפר לתוך אזניו... ולפי שלא יראה זאת לא יאמין בזאת. לא ישלים עם זאת. הם כולם יאמרו: שלמה מת! ואני ברוך בן-דוד אומר: שקר

הדבר! שלמה איננו בר־מינן. אני יודע זאת בסתר נפשי, יודע אל נכון. הם שם את גופו ישימו לתוך הבור, את חמרו יעבירו מן העולם. אבל שלמה... הוא שלמה האמת... שלמה־נשמה, שלמה־חיות, שלמה־אהבה, שלמה־שמחה, שלמה ידידי ורעי, הוא חי, חי הנהו. אותו קור־רוח, בו היה שרוי תחילה, לא מש הימנו אלא עטף אותו יותר ויותר. נפשו היתה כה שלוה כאילו אף אדוה קלה לא התחוללה שם. לא נפל דבר אמש בלילה. לא פקע לב, הלב החם, הרך, העליז ביותר שהוא הכיר בימי חייו. מאומה לא קרה. הנה הדבר. הוא הביע זאת לעצמו בניב שפתיים. לא־מאומה. לא־מאומה — שיננו שפתיו. הביט מסביבו וראה תשואות הכרך מנסרות כמימים ימימה, הציץ באילנות הגן המלבליים, הביט בפני העוברים והשבים, בילדי הרחוב המכריזים על שרוכי נעלים ועל כלניות, בחשמליות, בסוסים, בפנסים, בשלטים, בחלונות הראוה וראה בכל לא־מאומה. שלמה מת — משל לעלה אחד שנשר מעל אילן ביער עבות; לטפה מני גל שנתנפצה אל החוף; לפטריה אחת שנתלשה מתוך בצה רחבת ידים. הנה... הנה... כעת כמה השעה? שתיים עשרה וחצי... למעלה מזה... למעלה... אחת חסר רבע... אחת חסר עשרה רגעים... חסר חמשה רגעים. אחת. באחת בדיוק מוציאים את הגויה מהבית... הוא קפץ מעל ספסלו בגן. כעת יצאה הלויה מהבית. ואף הוא יצא עמה. הם שם והוא פה. הם בהמון והוא עורך לו לויה ביחידות. כעת הגיעו לבית־העלמין, נכנסו לבין השדרות. כמה מן הזורזים שהקדימו לבוא לבית־העלמין תפסו במקדם מעמד על יד המקום המסומן לקברו בשביל שיהיו קרובים יותר אל הראוה להזין את עיניהם בה. הנה נצטפפו כולם סמוך אל הגל... ראש ה„חברא קדישא“ מנצה על המלאכה מופשל שרוולים, הוא חותך פקודות: „אחוז את המתה! אחוז אותה יפה! שים אותה! ככה... ככה... היזו אותה מקצת לכאן... לכאן... גולם שכמותך, כיצד אתה אחוז את המתה?“ „גרוף את העפר. גרוף!“ הנה קול הנואם המספיד... בכי האלמנה בשוועה האחרונה למראה הגל שצץ במקום אדם, גל־עד למת שהוא שוכן עפר. פה נטמן איש... נטמן... נטמן... וכעת אמירת הקדיש — זה קול ענות של הודאי עתיק־היומין וצדוק־הדין שאין עליו ערעור... „לא!“ — פרץ מפיו כמעט בשאגה. „כעת אני אומר: לא! לא בהחלט!“ הציץ בשעון העיר. הורה שתיים ורבע והיה אצלו מן המשוער, שכבר תם ונשלם טקס הלויה. פרצה לפתע מתוך מעמקי ישותו שוועת מחאה כנגד ההתרחשות הזאת, שביקשה כעת מתן אישור גם מצדו. „ואני לא אתן!“ — אמר בקול במעין התגרות־התפנקות. „אני אומר: לא! הם מלעיזים עליך, יקירי, שאתה מת, אולם אני אומר, שלמה־נשמה, שזה שקר. לא. לא. שקר! — צעק במרי־זעם לתוך חללו של הכרך. היכי תמצא: שלמה מת? הוא שעוד אמש היה חי, שגלי קולו עודם מתנחשלים בעולם הזה, שרצי צחוקו טרם גוועו בתוך היקום, שאור עיניו עוד זורח בחלל, ששרעפיו עודם רוחשים ומתמשכים ממוח אל מוח, שקלסתר מראהו זרע שמחה בלבבות — הכיצד יהיה בבת־אחת לא־יש, גז כענן, נמוג כעשן? הוא מת? ולבו דופק בי כהולם פעם; חן תארו מרחף לנגד עיני לא ימוש! וקולו מהלך ברחבי ישותי! הלא כל תנועה והעויה משלו נחרתה עמוק בזכרונם של הנותרים לחיים! הוא שהרהיב בדמות תבניתו את כל רואיו, שצד לבבות

בקסם חנף, שעורר רבים ממכריו לחקות את הילוכו, עמידתו, חתוך־דבורו, בת־צחוקו; שרבות מבדיחותיו ומהלצותיו השנונות עוד תתהלכנה ימים רבים מפה אל פה; שהכה שרשים כה עמוקים בלבבות הנותרים לחיים — הכיצד אפשר לייחס לו העדר? נפל גופו, נעצמו עיניו, קפאו ידיו, כשלו רגליו, אף גיתו תתפורר, אולם הוא שלמה־נשמה, שלמה־לב, שלמה־שכל, שלמה האח והריע, חי הנהו. רק כאחד עם דורו ימות. לאחר שאחרון מרואי פניו יסעי־עבור מן העולם. לאחר שלא יהיה שוב שום איש עלי אדמות, שהכיר את שלמה פנים אל פנים והתהלך בקרבתו; שלא יהיה עוד מי זוכר אותו, לאחר שיסתלק מן העולם כל אותו דור אנשים ההווה כעת. ואילו כל זמן שהם חיים, כל זמן שאני חי ונושם... כל זמן שאני... אני..."

לא היה הרבה מן ההגיון במערכת ההרהורים הזאת, אבל היה בהם הרבה ממה שהוא מצבר להגיון האנושי הדל. ואילו זה שמעבר היה עמוק ורחב כאין־סוף, דלות זו שבהשגתו של בשר ודם מה ערך לה לעומת ההברקות, השופעות עלינו מגנוי המסתורין, ומה שהיה מן המבריק עודד ושובב את הדעת והנפש. שם, בתוך ספירות הברקים, לא נפל אף צרור משם ההויה של שלמה, לא נגרע אף נטף ממנו. שם היה שרוי שלמה כזוהר השלם, כולו חוגג ונוהר ומאביר את שלוחות ישותו אל על. שלמה פורח במרומים, והוא, ברוך בן־דוד, הנהו נציגו פה למטה, עלי אדמות. לו ניתן היעוד לשמר את הויה שלמה בתבל, להקים לו מצבת זכרון, לא חלה בה יד אנוש, לקום הוא גופו בעולם מצבת זכרון לרעהו הנערץ. עליו יתרפק באהבים גם להבא כמו לשעבר, אתו יתרועע, אתו יהלך ואותו ינהג בדרכים בעולם. את חית רעהו ישים פקדון בקרב נפשו; את בת־צחוקו השאננה, המתוקה, מחיה הנפשות, ישכן על שפתיו, שתהא זו מלבלבת בעולם הנה כמו בהיותו בחיים. וככה אאמצך אל לבי, שלמה יקר, אשכנך בזכרוני, זכרון תמיד, אסיעך עמי להיכן שאלך ולכל מקום שאפנה לשם, בעיר וביער, בהר ובגי, בלב וברעיון, בהקיץ ובחלום. כל פירור חיים אחלק עמך חלק כחלק. והיה זה לך אות לשלמי־תודה שהגני חייב לך, שלמה, בעד שזכיתי לראות כזה שכמותך חי בעולם, בעד שאתה בעצם היותך נתת בלבי אמונה ביש אהבת גבר לרעהו... שלמה ידידי, עמי יחדיו תהלך בארץ החיים. יחדיו! השומע אתה?

הוא גופו לא ידע, אילו בשאל, כלפי מי נתכוון במלה „אתה“, כלפי רעהו המת או כלפי עצמו. דומה היה לו, שבחד רגע צמחה ישות רעהו לתוך גופו ונתבחשה שם ותהי התערובת. הוא היה כעת נוסף יותר מאחד. הויה נוספת פרחת בתוך נרתיקו האישי. נזרעו בו חיים משניים והוא לבלב. ולפי שהמובהק ביותר בסגולות־החן שברעהו נראתה לו תמיד בת־צחוקו יפת־החן, נתנסכה מיד לתוכו וודאות, שהיא, בת־הצחוק הנערצה, שנקלפה מעל שפתי רעהו במות הגויה, קפצה כעת על שפתיו ונהדקה אליהן. מעכשיו ואילך תלפף אותו כל ימות חייו כתכשיט יקר. הוא הרגיש עצמו בפועל מחייך כשלמה. עם שהוא מהלך בהילוך משוטט ברחובות הכרך תוך התשואה הזרה הריהו מרגיש, שהוא נושא עמו אוצר יקר על שפתיו, המשתלשלת משם לתוך מרחבי נשמתו. אור בו ומסביבו.

שלמה יש אלא שאינו חי. אינו מהלך, אבל מרחף. רואה ואינו נראה. ניטל ממנו הכן הגשמי בעולם הזה, ואילו רוחו שפוכה בתוך כל נשיבת איתר בחלל. ברוך כרוך בשלמה. וככה היה מהלך כל אותו יום בנתיבות הכרך ובמשעולי הגנים, רעהו טעון על גביו. בשל המטען הזה, דומה, הוקל לו. טיולים מרובים טיילו שניהם יחדיו בימי אביב כאלה באותם המקומות עצמם שהוא עבר בהם עכשיו לבדד. וסבור הוא שהוא עובר יחד עם רעהו גם על אותו הזמן גופו, על גבי חודם של השעות והרגעים ההם, נפש שלובה בנפש. הרבה ממה שנחרת בזכרונו מנועם של טיולים בתוך תשואות הכרך, בגנים וביערות, קשור בלחיתו של שלמה, שהיה מופיע לעתים כרץ מבשר מעולם־חוץ להוציאו מבדידות אהלו לחזות בחמודות תבל. וכך סימל לו שלמה בשנות חייו האחרונות את שעת החירות מכלל בדידותו, את החופשה מעול הימים, את האתנחתא במאמצי אין קץ בעמלם של חיים, את הראיון עם עולם האנשים. את היומא דפגרא. שלמה היה לו לא אדם בלבד אלא גם יום טוב, וכעת מת יום טוב שלו. מת שלמה — יחי שלמה! — הצהיר ברוח רוחו על פי המשקל: המלך מת — יחי המלך! אילו הוא דתי מאמין היה מלווה את נשמת שלמה בתחינות ובתפילות לאלהים ומתנחם בתחית המתים לעתיד לבוא. אולם הוא שאיננו מעדת הבוטחים באמונתם אסור לו להניח אפילו לרגע ובדרך השערה את מותו של המת. שאם מת הרי משמע: אבד. כלה. אפס. אין שלמה. ובאין שלמה חרב הכל. אין שום־שום מציאות גם לברוך. אם יש מות אזי גם החיים מות הם. לא יעשה לנו אלהים, שהוא חי וקיים — הוא מוכן היה לצעוק בקול רם בראש חוצות: יש אלהים! שמע, אדם, שמעו נא, כל ברואי תבל: יש רבוננו של עולם! — לא יעשה לנו אלהים כזאת להולידנו על מנת לכלותנו. לא יעשה לנו אלהים כזאת! — חזר וזכרו בהגיעו לאותו ספסל בסמוך לאנדרטת החופש, שהיה משמש להם על הרוב מקום מושב בגן העיר. אותו רגע נדמה היה לו, שהוא משיג זאת בהשגה ממשית לגמרי, כדרך שהוא משיג את לובן האור ואת יורק האילן, את חיות רעהו, שיצאה אמנם, מתוך נרתיקה הגופני לאחר שההוא נתפורר, אבל היא שפוכה פה... ופה... ופה... היא מרטטת מעל כל עלה... היא מצצנצת מתוך גלגל עין כל אדם. הכל — שלמה. זכור את שלמה ונצרהו עמך בחביון ישותך.

ה

ככה היה זה כל אותו יום בו התשוטט בחברת רעהו במקומות פומבי: ברחובות עיר, במסעדה ובבית הקפה, שם בילה גם היום כרגיל שתיים משעות הערב תחת צלילי המנגינות האהובות עליו. שלמה מת, אבל הכנורות והחלילים לא נדמו. מיתרים עוד מיללים, צוהלים, רוננים, חוצבים תאוות ולהבות ומזעיקים נפש כל חי. אבל מתוך נחשולי המוסיקה כמתוך כשפי האוב עלתה דמות שלמה חיה שבעתיים ומארה באור יקרות מחריד. אתה הוא זה, הדר זיווי, אתה ממש, חטיבת יש, כמו אני, כמו זה המחזיק בקשת, כמו יד זו המושיטה לי את הכוס, אתה בבשר ובדם! הוא נתחלחל מחמת המגע הגופני בשלמה, מחמת הרגשת נשימתו הרותחת. זו המוסיקה רקחה את המרקחה ובוללה את האותות והשטיפה בשצפה השוקק שטחים מן המות. קולות מתוך פיה הרן אצטרצו

ובלעז לתוכם את דממת המות, את המות עצמו. שלמה דבר בקול. שלמה צחק. שלמה ליווה את קצב הניגון. בשעת חצות הלילה שב אל חדרו, שיצא משם בבוקר השכם. מה מוזרה היתה לו דרך כניסתו לחדרו: ברתוי ובאיטת צעדים. לא יכול היה להבליג על הרגשת מורא. נדמה היה לו, ששלמה יושב ומצפה לו בחדרו. עד שהספיק להעלות את האור עברתו צמרמורת. וגם לאחר מכן לא נתישבה עליו דעתו. מוקשה היה בעיניו, שהוא נתחלחל מפני מראה שלמה, שהוא מפחד מפני שלמה... שלמה... מפניו לפחד? ועם זה היה ברור, שמהיום ואילך פרש ממנו שלמה לספירה אחרת. הוא געשה שוכן רפאים. ואם גם סר פעמים משוט בחלל לתוך העולם הזה, הרי אורח הוא, מת הוא. וכל מת נדמה לנו כחורש רעה לחיים. פחד לשבת לבדו בחדרו, להתהלך הלילה בין הכתלים. החיש לו מפלט תחת שמיכתו. כבה את האור. צמצם גופו מתוך כוונה תחת שפירי השינה. אמר: כעת הנך ישן. וזה יהיה לך הלילה הראשון בו אתה ישן בעולם ששלמה איננו שם. והוא נרדם.

מתקה לו שנתו. ראה חלום-מהתלה: שלמה מת! הבין: זו היא בדיחה. והרי הוא מהלך ברחוב — והנה שלמה. „שלום עליכם, חביבי! שמעת את הבדיחה — אומר שלמה וצחק — בביתי מת חתול”. אבל גם ההתול לא מת. הוא יודע זאת. שפן הנה החתול החי. ופתאום, איזה בר־נש רץ ופסק אגב ריצה את השם: סיניקה! לאחר כך שבע עדנים. מחמת שיש פעמים אם בשינה ואם בחלום בהקיק, שהנפש רוחצת בהרגשות נעימות שיש בהן מתיקות לא תשוער ולא תוכל יד אמן לתארן ורק המוסיקה תשק לנו מעדנים כאלה. לקול חצוצרה נתעורר. היה בוקר.

אולם מה מרירה ומשמימה היתה ההרגשה סמוך ליקיצה. אותו הרף-עין פרוחה שוב נשמתו של שלמה. ההקיק לא קבל מאומה ממנות המוכנות במרקחת החלום. כאן בהקיק היה הכל בלהיפוך. שלמה היה נעדר בהחלט. לא היה אף סכוי כל שהוא. כי פעם בלעתיד ישמיע פעמון הדלת את צלצולו המשולש של שלמה, כי יופיע הריע בנרתיקו החמרי מלשעבר ב„הנני”. אמר השכל: אבל הרי כבר חרצתי אמש את משפטי עליו שהוא חי בי, בזכרוני, באהבתי אותו, בגעועי עליו, ואף את בת-צחוקו לבשתי לי על שפתי! אבל הלב לא סבר, לא קבל, לא תפס את המעשה. היה מאובן. אלא שלמזלו שמר הגוף את כל תפקידיו. התחיל בהתעסקות הבוקר שלו, בקיום מנהגיו, בספיגת קרני השמש, בקריאת החדשות. וכך על פי הסדר. שוב נתברר, שהכל נוהג כפי שהיה נהוג תחילה. ואף בו, בברוך, לא התחוללה כל תמורה. „הנה, רואה אתה, חביבי, דבר אל רעהו, אין פרץ ואף בורג לא נתקלקל בבריאה לאחר שנעדרת מפה. אתה שכוב בקבר ואני איש חי וממלא את צרכי. חוק עולם הוא. המת נטמן והחי לתענוגותיו. ולמה ההתחסדות? כל זמן שהנשמה בקרבך הרי אתה מסדר לך את חייך שיהיו זורמים במסלולם. האם לא כן? מה אתה אומר?” ושוב אותו ה„אתה” בעל דורה־פרצופים, שמכוון לשלמה בה במדה שהוא מתפרש כנגד עצמו. „הרי אני נציגו!” סח לעצמו וחייך בבת-צחוקו הרחבה, הקורנת, המשתפכת בשני פלגים, אחד למעלה ואחד למטה לרוחב כל הפנים, של שלמה. כאן, בשטח בת-הצחוק, היה ברוך-שלמה. לפיכך נצנצה מחשבה. ששמו הוא כעת ברוך-שלמה.

אף-על-פי שהיה ברוך-שלמה, עשה גם היום עבודה זו עצמה, שהיתה חוק לו, לברוך בלבדו, במשך השנים האחרונות. הוא עבד כעת מתוך מנוחת נפש מפליאה, בחשק, בהתמדה, כדרכו תמיד להתעטף בעבודתו כבמעיל חם מפני קטב הקור המנשב תוך ישימון הזמן. כל שעות עבודתו לא הגה ברעהו ולא זכר אותו. הלא גם את נפשו שכח אנו. אולם תחת זאת נחרד כפלים משיצא בסיום מנת עבודתו של היום לרחוב וראה שם הכל סובב הולך, הומה ומהמה כמו אתמול ושלשום. לא היה היום שום גופך חגיגי, כמו אמש, בתודעת מות שלמה. עצם דעת מותו כבר נתישנה. ואילו הפצע היה טרי כמו של זה הרגע. בשום מראה מרבבות המראות בעולם חוץ לא נחתם סימן מהעדרו של שלמה. כל העינים התנוצצו וכל הגופים התרוצצו. ואילו שלמה מוטל בקבר. זהו הסך-הכל ולא יותר. אפס גמור. אפס באלף רבתי. זהו סופך. בלכתך לא תזכר שום מגרעת. לא שיירת לאחריך חלל. וגם באלפי געגועי עליך, חביבי, לא אחיך. מה ערך יש לתרעומותיו של אחד, ששמו ברוך, כנגד גזר המיתה על אחד, ששמו שלמה, בתוך הקוסמוס, שרבבות חללים נופלים בו לרגעים? כך אין ערך לגעגועיו, לאחוליו ולהבטחות-האמונים שלו. אשכחך, שלמה חביבי! גזירה נגזרה על המת, שישתכח מן הלב. כתריס כנגד המתים מקיפים אותם החיים בתיל של „המנוח“, „ז'ל“, „נשמתו עדן“ וכיוצא בזה מן התארים, המכוונים לבודד שוכני עפר כחולים מדבקים. אתה, שלמה, הנך כעת מנוח, ז'ל, שוכן עפר, בר-מינון. מת הנך. כל החיים בוגדי בגד הם. ואף אתה, שלמה, סופך להיטרד מלבי. צא, צא, אומר לך, מחוג עניני ואף מזכרוני. גרש אגרשך מלהסתפח בנחלת החיים.

הוא טרם שלח את שלמה מארץ החיים ועדיין לא קנס עליו מיתה גמורה. הלא זה היה המטען הנעים, הרגיג, הנלבב, שעל גביו. כל עוד הכוח בידו ישמור וינצור את שלמה שלו ולא ישליכהו לתוך הנשיה. כל עוד יעמוד לו כוח רצונו וסבל עצביו וחוסן רוחו. כל עוד יוכל להיות שלמה-ברוך — יהיה. כך הוא היום. וכך יהיה מחר. ומסתמא ימים רבים לאחר כן. ואכן, כך היה זה בימים הסמוכים. שלמה היה מת וברוך חי גם את חיי שלמה. והואיל וכל שחי תובע בלי הרף את מזונו נתבע ברוך מטעם רוח שלמה העוטיה למשנה מאמצים ברוח ולכפל חיוניות. שלמה, שהיה אף-על-פי-כן מקצת מת, לא עצר כוח לשרת את עצמו ולהדפיק את מהלכו בקצב הולם להילוך ברוך. משל לילד רך המלווה את אביו בטיוול רחוק שמלכתחילה הנהו צועד בטוחות בכוח עצמו, אבל ככל שייארך המהלך כן הכרח לאביו לכתפו לפרקים על גבי עצמו לתכלית הנופש, כך כבדו רגלי שלמה ככל שנתרבו הימים להילוכם המשותף. „לא אעזבך, שלמה יקר!“ — רחשו לפרקים שפתי ברוך. הוא החי בפועל חילק עם ידידו החי בכוח את מנת קיומו, חלוקה העולה על כוח אנוש. לשתף חיים עם מת — מה מפרך יותר מזה? החיים אוכלים ממה שמגופו. ואילו המתים ניזונים רק מן הנשמות. ברוך נתן לרעהו המנוח, ששיכנו בתוך גופו, את נשמתו למאכל.

לא שיער מלכתחילה קשי העמל. לרעבונו של מת אין משל בקרב החיים. איש חי לעולם נותן לך דבר מה תמורת המתת שלך. הצצת בו — הריהו עונה לך מבט. שאלת

אותו דבר והוא משיב. חייכת אליו הוא מזריח כנגדך את בת־צחוקו. סחת לו דבר סוד, הוא משקיף עליך בהודיה של רוייה כאותו בעל חי המביע לאנוש „מודה אני“ אלם על מנת המזון או הלטיפה. אפילו קלח העשב נענה לטפת הגשם ברטט של התחיות, שיש בה משום ברכת הנהנין. ואילו המתים לא יהללו, לא יברכו, לא יביעו אף רמזי תודה. הם רק מוצצים את החי: הב! הב!

1

שלמה טען:

— מדוע לא באת אל ערש דויי לראותני בגסיסתי, להציץ בי אז... אז... ברגע האחרון, בהרף עין זה שאין אחריו שום הרף? מדוע לא ניחש לך לבך האוהב כי אני הולך להיפטר מן העולם?

כך דבר שלמה לתוך ברוך. וברוך הגה ברוחו הקשה לתוך שלמה:

— אילו לפחות אמרתי לך שלום בצאתך לדרכך הארוכה... אילו הסתכלתי בכך כיצד כבית לנצח את שני לפידיך, כיצד כמשה בת־צחוקך על שפתיך ומה דמות היתה לחזורון המות על פניך.

„אילו“ ו„אילו“ לא חדל מלנקר במוחו של ברוך. אילו ידע ברוך מה היה הרהור אחרון במוחו הנדעך של שלמה. מה צליל היה לאנקתו האחרונה. במה הגה רוחו ברגעי פרפורו האחרונים. כוורת חידות המתה מסביב לכל מה שהיה אחרון בשלמה. באלפי אפשרויות ניסח לו את דרך מותו. שלא היה לו אף מושג ממנה. בלי הרף התחבט בכך... כיצד נשקף לשלמה היש באותו רגע אחרון של קיומו הפרטי... במה הגה, מה ביקש, אל מה התפלל, בידי מי הפקיד את רוחו. ומה היה מראה השמים ברגע פטירתו... מה עננה שטה אז במרומים. מה היו הדבורים שאזניו הקשיבו להם כל זמן שכוח קשבו עוד פעל בו. ולאחר כך העסיקוהו מעיניו בלי הרף ב„כיצד“ ארוך אחד: כיצד התחולל מעשה המות ההוא... וכיצד נטלוהו הידים הזרות וסחבוהו על גבי הקרשים ושמוהו על דף הטהרה והשליכוהו לתוך הבור וגרפו עליו ערמות עפר, עפר על ראשו, עפר על בטנו, עפר לתוך עיניו, עפר לתוך אזניו... ומה מראה היה ליצורי גיון שנחתמו בקפאון המות... מה מראה פניו, ידיו, רגליו, אצבעותיו... מוחו נצמד למיני פרטים מוזרים, שעל כרחו נצנצו בו הרהורי חשד כלפי עצמו, ששחיתות היא זו בו לעשות את רעהו האהוב נושא למחשבות מאוסות, מוזהמות, משפילות. האם לא מוטב היה — הגה במרי רוחו — אילו הסחתי לגמרי את דעתי ממנו והשכחתי מלבי, תחת להתעלל בזכרון גשמתו? האין יש בהגיגי אלה במת משום סקרנות גסה בכל הנוגע לו? לפיכך הוא מגרש מעל פניו את שלמה. ומיד לכך הנהו מקרבו שוב ומאמצו אל לבו כבקשת סליחה ומחילה. וככה הוא מרחיקו ומקרבו חליפות, מגרשו מעל פניו ומתחנן אליו לשוב. לרגעים נדמה לו, שאין ברוחו נכונה, שאיזה דבר טירוף נתערבב במוחו. כלום אינך יודע — טוען הוא כלפי עצמו — שמת אין מגרשים? מת אינו חי. הוא בן כנף. לו הילוך בלתי נראה. הוא חודר מבעד לכל מחיצה, תנעול מפניו את דלתך, תתחבא תחת שמיכתך, תעצום את עיניך, תירדם תרדימה חזקה. והוא עמך ישכב, יחדור מתחת

לעפעפּיך, ינשק לך לתוך הלב, ינקר לתוך המוח. לכשירצה ישוטט גם בחלומך. ומה גם שאתה, חביבי, לבשת את בת-צחוקו על שפתיך. היודע אתה זאת? דבר בחדרה. אתה אינך שוב ברוך בלבד. אתה הנך ברוך-שלמה! — שמע קולו של הלחשן בתוך אופל הלילה על מטתו. קפץ מעל המטה, הדליק את האור והתחיל לרוץ על פני החדר. ביקש לצעוק והבליג. ישב לתוך הלילה, נשען במרפקיו על גבי ברכיו והרהר בשלמה הררי המת. וכך הכריו והודיע בקול: שלמה, הנך מת. ושוב איני מפחד מפניך! ואילו הפחד לחלל בעצמותיו. וכך הוא ישב מחולחל אימה עד שחש ליאות כבדה וזו השקיעתו לתוך נים ולא נים, מעין מצבר-רוח משונה, שהוא גופו לא ידע להבחין באינו ספירה הוא שרוי, אם הוא רדום או ער. פחד להיות ער וחשש להרדם שמא מתוך שנתו יקיץ לתוך עירנות מזוועת. אבל הוא נרדם כמדומה סוף-סוף ושקע לתוך סיוט איום, שהעבירו בכל זאת מקץ תוחלת ממושכה לתוך אורו של יום.

משהקיץ למחרת, רצוץ גוף ונפש, הבין שנתחלחל רפיון לתוך-התוך של ישותו. משל פקעו חשוקיו. הוא היה אדיש כלפי עצמו. לא איכפת היה לו ילך או יעמוד, ישכב או יפול, יבכה או יצחק, יאלם דום או יפרוץ החוצה ויוצק זעקה נואשה. לא חש ידיו, לא רגליו, לא רעיוניו. נזכר שלא הזיל אף דמעה אחת על מות רעו. אבל מאין יקח דמעה? לפתע זרחה בחובו תודעת אושר: אבל חיוך יש לי ומשל שלמה! נגש לראי הרחיב את פיו הרחב, רב, רב... זה היה יפה מאד. שלמה מת ובת-צחוקו פורחת. באמונה שלי, אמר, איני משוגע. הרי אני שפוי. כן. כן. אלא שמשמעם לי בלי שלמה...

משמעם היה. ונפשו נתעטפה עצבות ללא רפוי. לא היתה לו ברירה אחרת אלא להשקיע את כל מעיניו במוצאותיו של רעהו המת, בשעת גסיסה, במה שקדם לה ובמה שעלה לגויה בהיטלטלה אלי קבר. דומה, החיים כולם נתקפלו לו בתוך השעות האלה מראשית הגסיסה ועד הקבורה.

הוא חייך בחיוך רחב-רחב. סבור, שאילו אפשר היה לו לקלוף בת-צחוק זו, היה מחלים. ואילו עכשיו הוא אינו כלל של עצמו. משום כן לא נזח לו כל כך לשבת לבדו בחדרו, שכל בו אינו שלו. ברשות הרבים מסתבר לו יותר, מכיוון ששם מכריו קוראים לו בשמו. שלמה עודד אותו ואמר לו: „הלא אתה ברוך!“ לא, ענה, אני גם שלמה! נצחו שלמה בדברים ואמר: לא, אני שלמה! „וכסבור אתה, שלמה, שאיני שפוי?“ שלמה חייך וליבבו במבטו החי: „שפוי! שפוי!“ שלמה הטוב והנדיב עודדו, ניחמו, הטיף לו בטחון בעצמו. והוא כל כך נזדקק לקול עידוד זה עד שאילמלא זה היתה כל אישיותו מתערערת ודעתו נחלשת עליו. עובדה זו הוכיחה לו, שעם כל בריאותו למראית עין ועם שהוא נוהג את חייו כמו בלשעבר אין הכל אצלו כשורה. אבל כלום אין זה ממנהגו של כל הולך להשתגע, שעד הרגע האחרון של כבוי מאור שכלו אין הוא חש בעצמו שום לקוי והרי הוא בעצם אדם ככל האנשים.

הוא לא אמר נואש מעצמו. הוא הנהו בכל זאת בסדר. הלא הוא-הוא. הוא ברוך של כל הימים. ברוך זה, שהיה לו ריע שמת. הוא חי. ולפיכך הדין עמו. ואילו שלמה שמת הפסיד במשחק. כך הוא הדבר ואין לשנות. היה בן-אדם, ברוך! אחת, שתיים.

שלש. קדימה צעד! הוא תירגל את עצמו. צעד! הוא צעד. כן, בסדר, בסדר. נגש אל הראי, הציץ בפניו וקרא בקול רם: „בסדר, חביבי!“ בשר על כך גם לשלמה: בסדר, חביבי! השמעת? איתה. איתה איתתה... ברוך אתה... אבינו שבשמים. אתה חי וקיים. ואני שותה לחיים.

הוא עצר את מוחו כפרש בן־חיל המרסן סוס פרא על סף המורד. ישב מול הראי והסתכל. ידע, ששפויים אינם עושים כך. אבל גם בפניו לא ניכרו כל אותות שגעון. אלא שהיה בו חשק מוזר לפטפט מה־שהוא שהנהו מפוטפט מאד... פתח מכך שבעצם הכל בסדר... וכך נידבקה ללשונו המלה סדר, שלא חדל לחזור עליה. הכל מה שיש הוא בסדר, חביבי. מה שחי ומת הכל בסדר. ואף רצח נשים וטף בספרד ובסין. הכל בסדר... בשביל שזה כך... ולפי שזה כך הרי זה כך שבכך.

היה לו חשק לעשות קרע בבגד. דמדם אי שם במוח: קורעים על המת. אבל פחד שאם יושיט את היד יעשה קרע שכזה שיהיה לאחר כך ערום נורא. קמץ את אגרופיו. שמור, חביבי, על שלום רוחך. ואם לאו — תהיה משוגע. אנשים זרים יסחבוך כמו את שלמה המת ויקשרוך בחבלים ויסחבוך...

הוא פרץ בצחוק מעצם ההרהור בכך. גלגל את צחוקו חזק ורחוק. צחק עד לאזניו של רבונו של עולם... צחק, צחק. ואילו לבכות לא יכול. אף טפה. נתחסן בשארית כוחותיו להחזיק מעמד.

פרץ לרחוב.

ז

יד המקרה: רק יצא לרחוב והנה חיים דלפי, כל־רואי, כאילו כיוון הלה את הרגע לתפסו בקלקלתו. אף נעץ בו מבטו הבלשיי, כאומר: „יודע אני את צפונותיך!“ ביקש ברוך לחמוק ממנו, כמנהגו. אולם כבר נתפס בידו של זה. — רציית לברוח ממני — אמר הלה מתוך אומץ־לב, שלא היה מצוי אצלו בומן אחר.

— אני — לברוח? כן... לא... אני... אדרבה... — וברוך המשיך על עצמו את בת־צחוקו של שלמה. נעימה היתה לו ההכרה, שהנה לרצונו הוא מושל ברוחו ויכול לדבר עם הבריות כאחד האדם...

„מכלל שבסדר!“ — סח לו הלחשן.

— מה חדש? — שאלה השממית, שלא היתה מאוסה עליו עכשיו כל עיקר.

— אין חדש. הכל בסדר. — ענה ברוך בפנים עליזים.

— ואתה הנך גם עכשיו עליז? — והשממית נעצה בו את מבטה הטרפני.

— וכי מה עכשיו? — שאל ברוך בהיתממות.

— הלא קרה דבר־מה.

— כן — נאנח ברוך.

— הרי לפחות הנך נאנח — אמר חיים דלפי מתוך שביעות־רצון ניכרת — ואילו

לפי מראה פניך אפשר היה לחשוב כי...

— כי... מה ?
 — כי זכית בגורל...
 — איש רע אתה כשהיית.
 פני חיים דלפי הבהיקו מנחת-רוח.
 — זה נכון — אמר — אבל... אין זה חשוב ביותר. ואתה אינך מתענין כלל ב...
 — במה ?
 — הרי מבין אתה... לא הואלת לבוא אל הלויה... שפן אינך אוהב להצטער...
 ... אולם מה טעם אתה כה שונא אותי ? — שינה לפתע את נושא השיחה.
 — אני אותך ? כן... שנאתיך תמיד... נכון... כל אימת שהיה לי פנאי לכך —
 אמר משוס-מה.
 — ואילו עכשיו ?
 — עכשיו ? איני יודע.
 — בעצם גם זה אינו חשוב. לא כדאי לשנוא. בין כך וכך אנו מתים.
 ובמין רחבות הדעת, שלא היתה מצויה תחילה בבר-נש מסכן זה, ואף מתוך
 עליזות אמר :
 — שמא רצונך להכנס עמי, בחור, למסבאה הקרובה... נעשה לגימה... עצוב
 לי מאד...
 — עצוב גם לי — סח ברוך מבלי משים.
 — ככה תאמר, חביבי — חגג חיים דלפי את נצחוננו — אם כך, דרושה
 הלגימה לשנינו.
 וכאיש מכיר ביתרון-כוחו הציץ בבן-שיחו המחולחל רפיון, שלב את ידו בנורעו
 של הלה והוליכו אל מסבאת „שלשת הכושים" הסמוכה.
 הם לגמו בשתיקה. פרט לדבור של „לחיים", שנשר מזמן לזמן מתוך פיות השתיים
 כעלה נדף. עד שפתח חיים ואמר :
 — ואתה אינך שואל כלל כיצד היה זה שם... ומה טעם לא באת לחלק למנוח את
 הכבוד האחרון ?
 — לא הכבוד אלא הקלון האחרון — אמר ברוך בגלוי-לב, שלא היה נוהג אותו
 כלפי בר-נש זה השנוא עליו אילולא השפעתו החומרת של היין על התרת לשונו.
 — זאת אומרת ? — והלה נעץ בו מבט מוצץ — דהיינו ! מה שייך ?
 — דומה, שכך הוא הדבר... שכל אותה קבורת המת אינה אלא מעשה
 נקמה בנפטר...
 שביבי הסכמה נוצצו בעיניו הירוקות של חיים דלפי...
 — הוא הדבר, בחור, — דבר כחוגג — הוא-הוא. בר-נש שמת, הרי דינו בכך.
 כך... בר-נש שמת...
 — לפיכך אנו רשאים לנהוג בו ניוול ובזוי ? — טען ברוך מתוך עקשנות של שתוי.
 — הוא הדבר. הוא-הוא. שתה, בחור, עוד לגימה... שתה... לחיים...

הם השיקו את כוסותיהם זו בזו. ולפי שהיין חימם את הגופים נתחממו גם הלבבות. להבנת-גומלין. כעת דברו שניהם יחד בפסקאות ארוכות ונפתלות, שהיו מסתבכות אחת בחברתה ושתמציתן היתה בערך כדלקמן.

שני בני-בבוק הסכימו לכך, שסוף אדם למות במיתה שהיא מיתה כדבעי, שעושה את האדם מת מארץ-המתים. „ככה זה, חביבי!” זרקו איש הסבר מיישב כלפי חברו. ברנש זה עד שהוא חי הוא יש חי... אבל משהוא עוצם עין, הוא נעשה חתיכת פגר... אולם פגר זה אינו מקבל עליו את הדין ואוהב להתלבט בין רגליהם של החיים ולזחול להם לתוך בני מעיהם... הוא אינו רוצה שישכחו אותו. והריהו מזדקר לך לתוך הזכרון ולתוך החלום ובכל מקום שאתה יש הוא יש. ספחת הוא מין מת זה. מתנקש בנותרים. לחיים, באלה שהיו מקורביו, ורודף אחריהם כצל. לפיכך, חביבי, מת טעון קבורה בתוך האדמה... עם כל הטקס המטוכס שבהלוית המת. — ענין זה הבלית חיים דלפי בהדגשה מרובה — מת זה אי אתה יכול להיפטר הימנו אלא אם כן אתה מכריז ומודיע לו, שהוא יש נפטר... אתה גורף עליו עפר... דופק במרדעת ואומר לו: דע לך, פלוני בן פלוני, שהנך שוכן עפר... ואין לך שוב מקום בין החיים... דומן אתה, חביבי, גל של אשפה. טפה סרוחה. מאכל לרמה ותולעה. הלכת בדרך כל בשר למקום לא תשוב עוד משם. ככה הוא זה, חביבי, זהו סוד הלויתו של המת. אנו מלויים אותו בדרכו אל בור האשפה, שאם לאו הוא יהא מלווה אותנו כצל על דרכנו. דורות ראשונים פקחים היו, פקחים, חביבי, שהם טיקסו את כל טקס הבזוי הזה שיש בו משום בזוי המת. בשביל להשפילו גם בעיניהם של הנותרים לחיים ולהשכיח את זכרו מהם. כזאת חייבים אנו לשנן, חביבי, לעצמנו, לנשותינו, לילדינו, שאם לאו יהא כל אחד מתאבל על קרובו אהובו ואינו מקבל עליו תנחומים. שאם לאו יכול אתה, חביבי, למות מחמת געגועים על אהוב נפש שלך. שכן אתה תהא זוכרו רק בצורה זו שבה נראה אליך בחיים, במלוא חיוניותו, בעיניו המתנוצצות, בבת-צחוקו המחיייה נפשות, כגון זו של שלמה מחמדנו... הו, שלמה, שלמה-לב, שלמה-נשמה, שלמה חן ושכל! מי פילל שהמות יבוא עליו כל כך מהר? מי פילל? משמע, בחור, אהבתי את שלמה, אהבתיו... בהן שלי, אני אומר לך... אהבתי את הנחמד הזה...

מענינו של חיים דלפי פרץ קילוח דמעות...

הסתכל בו ברוך בן-דוד מבעד לערפל אדי השכרון ונדמה לו כי הוא שהלך לעולמו. השיג לפתע מה שלא היה מוסבר לו תחילה מכבשונם של חיים ומות, של היות אדם והעדרו ומטיבם של מנהגי מסורה מקודשים, משורשים בבינת קדומים. ומתוך הבינה הזאת עלתה אליו זריחה וכאילו ניתק הסכר, שהפריד בין לבבו המתיפח ובין עיניו השחונות. צף והתרומם הבכי מתהומות ישותו ועלה עד לשתי משאבות עיניו ומשם פרץ פלגלים-פלגלים.